

Atif İSLAMZADƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: atif.islamzade@mail.ru

ORCID NO: 0000-0003-1153-836X

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.3.116>

FOLKLORDA VƏ YAZILI ƏDƏBİYYATDA “DURNA” MOTİVİ VƏ RİYAZİ MODELİN PROYEKSİYASI

Açar sözlər: Durnalar, motiv, riyazi model, folklor, yazılı ədəbiyyat, ədəbi örnəklər

SUMMARY

THE MOTIF “CRANE” IN FOLKLORE AND WRITTEN LITERATURE AND THE PROJECTION OF THE MATHEMATICAL MODEL

In this study the motif of crane in folklore and written literature is investigated. It has been considered that the image of the crane is not an accidental image, but is actually observed as a motive present in many literary examples. Thus, the eposes such as “Ag Ashiq and Susanbar”, “Koroglu”, “Asli and Karam”, the quatrains “Cranes” by Molla Veli Vidadi, Molla Panah Vagif, Gasim bey Zakir have been investigated from this aspect. It is interesting that the poem was written mainly in abroad and through this motif the longing for the motherland or the love of the rest of the native land was expressed. Even poems that were not written in expatriation reflected an inner sense of expatriation. So, the lyrical hero reciting this poem feels himself in the strange place, expresses this motif in loneliness. However, the majority of poems on this topic are written only abroad, which characterizes the motif of the poems called “Cranes”. Here it is pointed out that this motive is involved in the entire literary and cultural boundaries of written and oral literature. In addition, the specific specificity of this motif has been clarified. It may also be of interest to the scientific audience as a new presentation of the study, in which artistic-literary examples form a mathematical model, are located in our thinking as a mathematical structure, but are revealed as artistic expression. Because the existence of the mathematical model in literary works also realizes the importance of integrating world sciences. Thus, it is necessary not only to consider literary works with narrative content, but also to study deep layers from a theoretical point of view. The research work is rich in innovations for the scientific community and necessary to be used.

Key words: cranes, motif, mathematical model, folklore, written literature, literary examples

РЕЗЮМЕ

МОТИВ «ЖУРАВЛЯ» В ФОЛЬКЛОРЕ И ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ПРОЕКЦИЯ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ

В этом исследовании рассматривается мотив журавля в фольклоре и письменной литературе. Здесь обратилось внимание на то, что образ журавля не является случайным образом, а фактически наблюдается как мотив, присутствующий во многих литературных образцах. Таким образом, сказание «Аг ашыг и Сусанбар», эпос «Кероглу», сказание «Асли и Керем», гошмы (гошма - древнейшая форма азербайджанского силлабического стихосложения, одиннадцатисложник, применяемый главным образом в ашыгской поэзии) «Дурналар» (Журавли) Моллы Вели Видади,

Молла Панаха Вагифа, Гасым бека Закира, одноименное стихотворение «Дурналар» Б. Вахабзаде, были исследованы из этого аспекта. Интересно, что стихотворение «Дурналар» было написано в основном на чужбине, через этот мотив выражена тоска по родине или любовь, которая осталась на родине. Даже стихи, которые были написаны не на чужбине, отражают внутренне чувство изгнания. Итак, лирический герой, который читает это стихотворение чувствует себя на чужбине, выражает этот мотив в одиночестве. Однако подавляющее большинство этих стихотворений на эту тему было сочинено только на чужбине, а это характеризует, что стихи, которые были написаны под названием «Дурналар», являются мотивом. Здесь привлекается внимание на присутствие этого мотива во всех литературно-культурных границах письменной и устной литературы. Помимо этого, выясняется особая специфика этого мотива. Также как новое представление исследования, могут быть интересными для научной аудитории то, что художественно-литературные образцы организуют математическую модель, оседают в нашем мышлении как математическая структура, но проявляется как художественное выражение. Потому, что наличие математической модели в литературных произведениях реализовывает важность интеграции мировых наук. Таким образом, рассмотрение литературных произведений только в качестве рассказа не раскрывает полностью текст. С этой точки зрения возникает также необходимость исследования в теоретическом аспекте их глубоких слоев. Исследовательская работа богата инновациями для научной общности и необходима для использования.

Ключевые слова: Журавли, мотив, математическая модель, фольклор, письменная литература, литературные образцы

Durna obrazı haqqında şeir, hekayə, dastan və s. bədii ədəbiyyatda geniş yer tutur. Əslində durna obrazı bu əsərlərdə motiv olaraq iştirak edir. Eyni zamanda bu motivin özünəməxsus spesifikasi mövcuddur. Durna vətən və qürbətə simvolizə edən obrazdır. Simvol olması ilə bərabər kainatın təfəkkürdə olan riyazi modelidir. Ancaq öncə durna motivinin bədii ədəbiyyatda necə iştirak etdiyinə nəzər yetirmək vacibdir. Ağ Aşıq və Süsənbər” dastanında göydən keçən durnalarla yara – Süsənbərə salam göndərən Ağ Aşıq üçün durna qürbətdən vətənə gedən xəbərçi, poçtalyondur. Türk (oğuz) xalqlarının ən əski inanclarında durnanın funksiyası elə bu anlamdadır. Mifik təsəvvürlərdə “durna, göyərçin və qarğa həm xəbər gətirən, həm də poçtalyon vəzifəsi daşıyırdılar” (1, 24).

Durna motivinin digər dastanlarımızda da eyni anlamda işlənməsinin şahidi oluruq. “Əsli-Kərəm” dastanında Kərəm də durnaları qürbətə eldə Əslini axtarılanda görür və ona salam göndərir. Durna motivi bu dastanda “Ağ Aşıq və Süsənbər” dastanındakı durna motivi ilə nöinki eynidir, hətta hisslərin yaxınlığı misraların yaxınlığını da ifadələndirir. Eyni situasiya oxşar əlamətlər doğurur. “Əsli-Kərəm”də;

Durna, gedərsiz haraya,
Mənnən yara salam deyin! (2, 112).

“Ağ Aşıq və Süsənbər”də;

Qərib-qərib ötən durna,
Durna, yara salam söylə (3, 333).

Durnaların görünməsi həsrətlənən, yalqızlanan, uzaq eldə məcburi şəkildə öz elindən təcrid olunanların ovqatına bağlıdır. “Koroğlu” dastanında düşmənlər tə-

qibindən uçurum kənarında oğulluğu Eyvaz ilə çıxılmaz vəziyyətdə qalan Koroğ-lunun gərgin vəziyyətində yenə durnalar görünür. Sanki assosiativ şəkildə adama elə gəlir ki, bu durnalar elə həmin durnalardır, qatarlanıb dastan düşüncəsində min illərdir yol gedir: “Koroğluya yalqızlıq əl verdi. Çənlibel, dəlilər yadına düşdü. Bu ağır vaxtda onları yanında görmək istəyirdi. Bir də baxdı ki, budur, Çənlibel tərəfdən bir dəstə durna gəlir” (4, 87).

Burada durna vətəndən gəlir. “Ağ Aşıq və Süsənbər”də: “Baxdı ki, budur, bir dəstə durna səf çəkib vətənə sarı” (3, 333). Burada durna vətənə gedir. “Əsli-Kərəm”də “Onlar getməkdə olsunlar, bu tərəfdən göydə bir qatar durna göründü” (2, 112). Burada isə nə vətəndən gəlir, nə vətənə getmir, eləcə göydə görünür. Çünki Kərəm vətənə getmir, yar vətəndə deyil, vətənsizdir. Kərəm də vətəndə deyil. Ancaq yarın yeri məlum deyil, məkansızdır. Kərəm eləcə salam göndərir, bütün hallarda durna məkanı işarələyir. Bu məkan həmişə qürbət olur. Bu duyğu həmişə həsrət üstündə köklənir. Eyni zamanda durna özü həmişə minnətçi düşülən qanadlı çapar olur. Durna ona üz tutanı öz ovqatından qurtarmır. Onun ovqatını başqasına götürməyə ismarış simsarı olur. Durna iki tərəf arasında üçüncü tərəfi – mediatoru təmsil edir. Tamamlayıcılıq durnadan keçir. Çünki bir tərəf digər tərəfə rabitədən təcrid olunur, yarım qalır. Bütövləşmək üçün maneə, dairə cızmaq üçün çatışmamazlıq yaranır. Bu çatışmamazlığı aradan qaldırmaq üçün üçüncü tərəfə ehtiyac ortaya çıxır. Məhz yerdə olan iki tərəfin bütövləşə bilməsinə göydə olan üçüncü tərəf yardım etməlidir. Durna bu rabitəni yaradan üçüncü tərəfdir. Bu üçlüyün əski izi üçlü türk dünya modelidir.

Durna motivi yazılı ədəbiyyatdan da keçir. Durna motivi ya el şairliyini, ya da xalq ədəbiyyatının təsiri altında olan yazılı (klassik) ədəbiyyatı işarələyir. Bu şeirlərdə də durnaya üz tutan şəxs ya qürbət ovqatını, ya da həsrət göynərtilərini dilə gətirir. Molla Vəli Vidadidə;

Bir baş çəkin dərdməndin halına,
Ərzə yazsın, qələm alsın əlinə,
Vidadi xəstədən Bağdad elinə,
Siz yetirin bir nişana, durnalar! (5, 15).

Molla Pənah Vaqifdə;

Xeyli vaxtdır yarın fərağındayam,
Pərvanətək hüsnün çırağındayam.
Bir ala gözlünün sorağındayam,
Görünürmü, görün, gözə, durnalar! (6, 69).

Qasım bəy Zakirdə;

Diyari-qürbətdə müddətə varam,
Gecə-gündüz canan deyib ağlaram.
Mən də sizin kimi qəribi-zaram,
Eyləməyin məndən haşa, durnalar! (7, 160).

Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, böyük tədqiqatçı Firidun bəy Köçərli bu üç şairin durnalar şeirini tutuşdurmuş, şeirin yaranma səbəbi kimi şair ovqatını əsas

götürmüş, xüsusilə Zakirin “Durnalar” şeirini məhz Bakıda sürgün həbsində olarkən yazdığını güman etmişdir: “Çox ehtimal var ki, bu şeirləri Zakir Bədkubədə məhbusvar sakin olanda yazıbdır” (8, 211, 12, 13).

Ağ Aşığın da “Durnalar” şeiri məhz Sərdar Hüseynə məhbus olduğu zamanda yaranır.

Yuxarıda göstərilən bu üç şeir nümunəsinə diqqət edərək aydın görünür ki, durnalarla bağlı qoşqular bir motiv kimi Vidadi və Vaqifdə cüzi dəyişikliyə uğrasa da (xronotop gözlənilməsə də), Zakirdə struktur komponentləri eyniliklə saxlamışdır. Dastanlarda durna epik düşüncənin motivi kimi iştirak edirsə, yazılı ədəbiyyatda konkret şair yaradıcılığının sərbəst mövzusu kimi çıxış edir. Lakin buna baxmayaraq bu motiv yenə də öz ilkin substratlığını (dəyişməzliyini) qoruyub saxlayır. Durnalarla bağlı şeirlərin həsrət ifadəsi buna misaldır.

Motiv strukturunu bilən sənətkarlar yazılı ədəbiyyatda da folklor motivini mahiyyətinə uyğun daşıyırlar. Biz M.V.Vidadidə, M.P.Vaqifdə, Q.B.Zakirdə bunu müşahidə etdik. Bu motiv quruluşunun vacibliyini çağdaş sənətkarlarda da görə bilirik. Xalq ədəbiyyatını dərinləndirən və əsərlərində xalq ruhu həmişə seçilən B.Vahabzadə də təsadüfi deyil ki, “Durnalar” şeirini məhz qürbətdə yazmışdır. Şair motivi əslinə uyğun olaraq işləmiş, Bəsrədə(İraq) “Durnalar” şeiri yazmağa ehtiyac hiss etmişdir. Eyni zamanda şair sanki Bəsrədə yazdığı bu şeirində ustadı, Bağdad elinə durnalarla xəbər göndərən M.V.Vidadiyə də cavab göndərir. Daha doğrusu onun salamını İraqda (Bəsrədə) alır. Çünki Bəsrə də İraq şəhəri olaraq məkan işarəsi kimi Bağdadı yaddaşda assosiasiya edir:

Vidadi-xəstədən Bağdad elinə,
Səlamlar apan siz oldunuz, siz! (9, 128).

Əgər qürbət yerdə olmasaydı şair, təbii ki, fikrini başqa mövzuda ifadə edəcəkdi. Elə Bəsrədə yazdığı digər şeirləri arasında bu mövzuda şeir yazmağa da çalışmayacaqdı. Çünki B.Vahabzadənin “Durnalar” şeiri də məhz eyni motivə kökləndiyi üçün bu spesifikada aşkara çıxır.

Durna motivi haqqında onu da qeyd etməyə ehtiyac vardır ki, situasiya ilə bağlı olaraq durnalar haqqında motiv xarakteristikasına uyğun olmayan örnəklər də təbii ki, vardır. Çünki hər şeydən əvvəl durna da bir quşdur və ona olan münasibət bədii-epik örnəklərdə öz əksini tapır. Ancaq əsas etibarilə motiv strukturunu bilən sənətkarlar durnanı məhz qürbət işarəsi kimi əsərlərinə daxil edirlər. Bu simvolların min illərdir dəyişməzliyindən irəli gəlir. Aydındır ki, qədimdən bəri simvolikada aslan da, tülkü də, çaqqal da, qartal da, şahin də, qarğa da və sair bu kimi heyvan, quş və digər əşyalar metaforik olaraq eyni anlamları daşıyır və bu dəyişməz olaraq düşüncədə semantik qavram təşkil edir. Durnalar da bu baxımdan bu spesifikanı bilən sənətkarlar üçün eyni anlamın dəyişməzliyini, eyni motivin strukturunu ifadə edir.

Burada mətn strukturunda şüurumuzda kainatın riyazi modelini təşkil edən üçbucaq işarələnilir. Məkan işarəsində bu üçbucaq bədii mətn səviyyəsində üzə çıxır:

Durnalar (göy)

Vətən (yer)

Qürbət (yer)

Maraqlıdır ki, bu üçbucaq addım-addım situasiya ilə bağlı olaraq yaddaş arxasından, təfəkkür saxlancından meydana çıxır. Qəhrəman vətəndə bir nöqtə olaraq işarələnir. Qürbətə tərəf yol aldıqca düz xətt çəkilir. Elə yol özü də düz xətti təfəkkürdə canlandırır. Qərübədir ki, yolun enişli-yoxuşlu, yuxarı-aşağı olduğunu bilsək də, yol məhz ilk anda şüurumuzda düz xətti assosiasiya edir. Qəhrəman yavaş-yavaş süjet daxilində vətəndən qürbətə gəlir. Qürbətdə vətən nisgili üzə çıxanda çətin situasiyada durnalar görünür. Qürbətdə olan qəhrəmanın substansiya olaraq düz xətdən durnalara doğru vətənə xəbər çatdırması üçün mesajları yeni bir xətt çəkir. Durnalar vətənə sarı gedərək bu həsrəti vətənə çatdırdıqda yeni bir xətt çəkilir və təfəkkürdə olan riyazi model tamamlanır. Bədiyyatın arxa qatında dayanan riyazi struktur ədəbi mətnlərdə bədii şəkildə aşkara çıxır.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəliyev K. Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı, Gənclik, 1988.
2. Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, Elm, 1979 (Tərtib edənlər: M.H.Təhmasib, T.Fərzəliyev, İ.Abbasov, N.Seyidov).
3. Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri. Bakı, Səda, 2001 (toplayanı və tərtib edəni H.İsmayılov).
4. Koroğlu dastanı. Çapa hazırlayanı M.H.Təhmasib. Bakı, Gənclik, 1982
5. Vidadi M.V. Əsərləri. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşr, 1957.
6. Vaqif M.P. Əsərləri (şerlər). Bakı: Yazıçı, 1988.
7. Zakir Q. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1984.
8. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, I cild, Bakı, Elm, 1978.
9. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, II cildə, I cild. Bakı: Yazıçı, 1983.

